

УДК 378

О. О. Резван

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ

© Резван О. О., 2016

<http://orcid.org/0000-0002-7371-3605>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.192946>

У статті представлено технологію формування професійної рефлексії майбутніх учителів, що реалізується поетапно і дозволяє сформувати потребово-мотиваційний, когнітивно-діяльнісний, аналітико-корекційний, емоційно-регулятивний компоненти зазначеного утворення. Актуалізовано важливість диференційованих форм впливу на розвиток рефлексивності майбутнього вчителя, що обумовлюється специфікою навчального плану підготовки: на молодших курсах більш активно формується особистіна рефлексивна позиція, а на старших – професійна рефлексивна позиція майбутнього вчителя. Визначено засадничі положення наукових підходів, що дозволяють обґрунтувати необхідність впливу на зазначені компоненти особистісної сфери з огляду на їх важливість для рефлексії майбутнього вчителя.

***Ключові слова:** професійна рефлексія, майбутній учитель, вищий навчальний заклад, рефлексивна особистісна позиція, професійно-рефлексивна позиція.*

Резван О. А. Этапы формирования профессиональной рефлексии будущих учителей в процессе их обучения в высшем учебном заведении.

В статье представлена технология формирования профессиональной рефлексии будущих учителей, которая реализуется поэтапно и позволяет сформировать потребностно-мотивационный, когнитивно-деятельностный, аналитико-коррекционный, эмоционально-регулятивный компоненты представленного качества. Актуализирована важность дифференцированных форм влияния на развитие рефлексивности будущего учителя, что обуславливается спецификой учебного плана подготовки: на младших курсах более активно формируется личностная рефлексивная позиция, а на старших – профессиональная рефлексивная позиция будущего учителя.

Определены основополагающие положения научных подходов, позволяющие обосновать необходимость влияния на представленные компоненты личностной сферы применительно их важности для рефлексии будущего учителя.

***Ключевые слова:** профессиональная рефлексия, будущий учитель, высшее учебное заведение, рефлексивная личностная позиция, профессионально-рефлексивная позиция.*

Rezvan O. Stages of forming professional reflection of future teachers in the learning process at higher education institutions.

The article presents the technology of forming professional reflection of future teachers implemented in phases and allows you to create requiremental and motivational, cognitive and active, analytical and corrective, emotional and regulatory components of the said entity. Importance of differentiated forms of influence on the development of reflectivity of future teachers actualized which is caused by specific training curriculum: the junior rates more actively shaped reflective personal position, and the elders - professional and reflective attitude of future teachers is actualized. Fundamental position of scientific approaches that allows to justify the need of influence to these components of the personal sphere in view of their importance of reflection for the future teacher are determined.

Keywords: *professional reflection, future teacher, higher education institution, reflexive personal position, professional and reflexive position.*

Актуальність проблеми. Тенденції розвитку сучасного суспільства виявляють його потребу у формуванні особистості, здатній виживати в умовах різного роду криз: економічних, політичних, екологічних, морально-етичних. Людина майбутнього має бути готовою до ефективної життєдіяльності в умовах швидкої зміни інформації, глобалізації й взаємоінтеграції культур. Отже, дана проблема актуалізує необхідність звернення до перегляду наукових підходів, що стосуються філософії підготовки вчителів, зокрема формування у них професійно-рефлексивної позиції.

Метою статті визначаємо представлення поетапного формування компонентів професійно-рефлексивної позиції майбутніх учителів у процесі навчання у ВНЗ.

Аналіз наукових досліджень з окресленої проблеми. Підготовка студентів педагогічних ВНЗ до рефлексії власної професійної діяльності є досить актуальною в аспекті сучасних наукових досліджень. Зокрема авторами розглядаються питання визначення педагогічних умови формування педагогічної рефлексії вчителя [2; 3]. Зокрема, О.Городиська зауважує на значущості педагогічної рефлексії студентів для комплексного процесу професійно-педагогічної підготовки, що сприяє самопізнанню та професійному самовдосконаленню. За допомогою педагогічної рефлексії вчитель може успішно планувати власну діяльність та керувати нею, знаходити оптимальні шляхи розв'язання конфліктних ситуацій, творчо осмислювати педагогічні процеси, виходити з внутрішніх конфліктних станів [2]. У праці М. Марусинець йдеться

про рефлексію як основний механізм осмислення професійних успіхів і невдач, особистісних досягнень педагога. Автор зауважує, що при виникненні труднощів і виході у рефлексивну позицію педагог не лише перебудовує свої дії, але й проглядає можливі їх зміни. За допомогою рефлексії вчитель об'єктивує окремі власні інтелектуальні і емоційні операції, стани і переживання [3]. У розумінні А. Бізяєвої педагогічна рефлексія визначає здатність педагога до аналізу, осмислення й конструювання ціннісної основи своєї діяльності, заснованої на відображенні себе як суб'єкта діяльності, особистості й індивідуальності в системі суспільних відносин, що виявляється у сформованості компонентів: соціального (аналіз підстав власних соціальних взаємодій з учнями), предметно-змістовного (аналіз власної професійної діяльності в навчанні учнів), власне рефлексивного (аналіз власного професійного саморозвитку) [1]. Отже, з огляду на важливість зазначеного утворення для професійної діяльності вчителя, вважаємо доцільним розглянути способи його формування у студентів педагогічних ВНЗ.

Основна частина. Зважаючи на особливості побудови навчального плану підготовки вчителів (переважна більшість дисциплін загального циклу зміщена на 1-2 курси, дисципліни професійно-практичного циклу викладаються на старших курсах), визначаємо, що формування професійно-рефлексивної позиції майбутніх учителів має відбуватись у два етапи. На першому етапі (1-2 курси навчання у ВНЗ) студенти набувають рефлексивної особистісної позиції як такої, що дозволяє здійснювати самоспостереження, самопізнання та самоаналіз особистих ресурсів і дій та корегувати їх відповідно до усвідомленої мети. Сформованість рефлексивної особистісної позиції студентів стає підґрунтям для формування професійно-рефлексивної позиції майбутнього фахівця (вчителя), активне формування якої відбувається на другому етапі (3-4 курси та магістратура ВНЗ).

У формуванні рефлексивної особистісної позиції студентів та професійно-рефлексивної позиції майбутніх фахівців актуалізується вплив на кожен компонент зазначеного утворення. Так, у формуванні ціннісного компоненту спираємось на досвід науковців щодо представлення цінностей, пов'язаних із професією: моральних, самореалізації, ідентифікації, зокрема, ціннісних орієнтацій молоді (В. Бутенко, А. Кавалеров, О. Романюк, Н. Шемігон); ціннісної позиції особистості (К. Абульханова, В. Маркін, О. Темченко); професійного самовизначення молоді Є. Головаха. Формування особистісної рефлексивної позиції студентів відбувається через визначення актуальних життєвих цінностей;

цінностей вибору професії та підґрунтя їх виникнення (сімейні династії, наслідування способу життя значущих осіб; важливість бути причетним до професійної спільноти); спрямування до набуття професійно-педагогічних цінностей (гуманізм, колективізм, співробітництво, добропорядність, наполегливість, соціальна значущість). У формуванні професійно-рефлексивної позиції майбутніх учителів перевага надається корпоративним педагогічним цінностям (моральності, культури, конфіденційності, педагогічної етики); усвідомленню відповідальності за наслідки професійної діяльності тощо.

Формування потребово-мотиваційного компоненту в аспекті розвитку рефлексивної сфери особистості майбутнього фахівця пов'язуємо із професійними потребами: досягнення, визнання, зростання, результативності, а також із мотивами вибору професії, навчання, самореалізації. При цьому спираємось на наукові ідеї теорії мотивації діяльності (В. Семиченко), ієрархії потреб у життєдіяльності (Г. Мюррей, А. Маслоу); мотивації активності особистості (Т. Сізікова); рефлексивного управління (В. Лефевр, Є. Сурков); теорії стратегії вчинкової поведінки (К. Абульханова); мотивації фахового вибору (Л. Божович, О. Головаха, Є. Павлютенко); рефлексії мотивів навчальної діяльності (А. Вербицький, А. Маркова, В. Кан-Калик); професійної мотивації студентів (С. Занюк, Е. Зеєр, Є. Клімов, А. Маркова, Т. Матис, Л. Мітіна, А. Орлов, Н. Комусова, Л. Яруліна). Для формування особистісної рефлексивної позиції студентів позитивним вважаємо забезпечення в навчальному процесі пізнавальної потреби (потреба у враженнях – потреба у знаннях – потреба у пізнавальній діяльності), визначення мотивів фахового вибору та мотивів навчання та здійснення педагогічного впливу, спрямованого на актуалізацію внутрішніх мотивів навчання. Формування професійно-рефлексивної позиції студентів на старших курсах забезпечує актуалізація потреб фахової реалізації: професійного та суспільного визнання, престижу професії, кар'єри та педагогічний вплив, спрямований на актуалізацію мотивів професійного самовдосконалення.

У якісній зміні когнітивно-діяльнісного компоненту професійно-рефлексивної позиції майбутнього учителя керувались теоретичними засадами набуття загально професійних умінь та фахових педагогічних компетенцій, а саме: професійного самовизначення студента (А. Горбенко); механізмів рефлексивної діяльності (А. Тюков); професійних педагогічних компетенцій (Г. Єльнікова, О. Зайченко, В. Маслов [4], Г. Шпиталевська [5]). При цьому зауважуємо,

що особистісна рефлексивна позиція ефективно формується через ознайомлення студентів із вимогами до професії (стандарт ОКХ); актуалізацію ролі рефлексії у професійній реалізації (результат: самоствердження у діяльності або фрустрація); ознайомлення зі способами рефлексивної діяльності та спрямування до рефлексії загально професійних умінь (комунікативних (у тому числі іншомовної компетентності), психолого-педагогічних, соціально-культурних, економіко-правових, інформаційно-оперативних) [6]. Для формування професійно-рефлексивної позиції старшокурсників актуальним було їхнє спрямування до рефлексії фахових педагогічних компетенцій відповідно до змісту підготовки.

Для формування аналітико-корекційного компоненту професійно-рефлексивної позиції майбутніх учителів важливими вважаємо наукові дослідження життєвих і професійних домагань (І. Лебединська, Т. Титаренко, О. Грабчак, Л. Федун), самооцінки (В. Абдрахманова, Р. Бернс, Л. Бороздіна, О. Реан), особистих ресурсів особистості (А. Бодров, Н. Водоп'янова, С. Калашнікова, К. Муздибаєв, С. Хобфолл), зовнішньої оцінки фахового рівня спеціаліста (Л. Гохберг, Н. Гапоненко, П. Лукша). Формування аналітико-корекційного компоненту на 1-2 курсах навчання в університеті ефективно відбувається через ознайомлення студентів із професіограмою; формування у них адекватної самооцінки (у межах навчальної діяльності); відповідальності (інтернального локус-контролю) за результати діяльності. На старших курсах, коли акцент зміщується на формування професійно-рефлексивної позиції, актуальними стають дії викладачів щодо допомоги студентам у професійній реалізації (пошуку професійних вакансій, підготовці до співбесіди); психологічні консультації щодо усвідомлення та оцінки рівня власних професійних домагань, зовнішньої оцінки рівня професійної готовності, самооцінки ресурсів (інтелектуальних, соціальних, фінансових, фізичних, духовних); допомога у формуванні самопрезентаційних умінь; координація діяльності студентів у процесі суміщення роботи та навчання; спрямування на перспективний аналіз майбутньої реалізації у професії (метод форсайту).

Засадничими положеннями щодо впливу на емоційно-регулятивний компонент професійно-рефлексивної позиції майбутнього фахівця є наукові доробки про емоційні процеси (В. Вілюнас, В. М'ясіщев, С. Рубінштейн, Г. Шингаров, Г. Фортунатов); емоційну стійкість (Б. Коссов, О. Бухало, В. Корнешук); емоційний інтелект (В. Зарицька, В. Трусова); професійну

рефлексію (В. Петровський); регулювання емоційних станів (М. Васильєв, І. Матійків, І. Черемісова). Найбільш важливими процесами у формуванні емоційно-регулятивного компоненту визначаємо усвідомлення студентами наявності емоцій, їх знаку (позитивна або негативна емоція), причин виникнення та корекція поведінки як результат аналізу емоційних станів. На початковому етапі впливу на емоційну сферу студентів важливим видається формування умінь регулювання емоційних станів; спрямування до усвідомлення ступеню значущості результату діяльності через аналіз емоційних станів; формування інтернального локус-контролю. На старших курсах педагогічний вплив спрямовувався на саморегуляцію емоційної поведінки майбутніх учителів, формування у них виваженого стабільно-емоційного стилю професійної поведінки, усвідомлення ризиків професійної деформації та організація повноцінного способу життєдіяльності.

Формування рефлексивних умінь у студентів є цілком залежним від створення умов для здійснення рефлексії та визначення засобів, найбільш ефективних для цього процесу. Зважаючи на це, узагальнили умови та засоби формування рефлексії у таблиці.

Таблиця

Умови та засоби формування рефлексії

Умови здійснення рефлексії	Засоби формування рефлексії
Мотиваційна готовність до розвитку рефлексивних здібностей.	Організація спеціальної взаємодії зі студентами з метою збудження усвідомленого бажання зосередити увагу на процесі та результатах мислє діяльності.
Подолання поглинання особистою діяльністю, забезпечення позиції аналізу для виконання додаткових мисленневих дій.	Уключення студентів у навчально-професійні ситуації проблемного характеру (діалоги, диспути), забезпечення можливості переходу у позицію нової діяльності через моделювання ситуацій майбутньої професійної діяльності, надання можливості змінювати ролі у ситуаціях дискомфортного спілкування (для забезпечення усвідомлення почуттів партнера зі спілкування). Поєднання аналізу предметного змісту діяльності з аналізом власних способів діяльності.
Інтелектуальна (психологічна, когнітивна, фізична) саморегуляція.	Ознайомлення зі способами здійснення самоконтролю (аналізу цілей, умов, способів, результатів через спеціально сформульовані питання, алгоритми самоконтролю), самооцінки, корекції поведінки або діяльності (виправлення помилок, усвідомлення зовнішньої оцінки), самоспостереження.

Особливого значення для студентів набуває вміння здійснювати рефлексію особистих цінностей, яка сприяє вибудовуванню плану майбутньої самореалізації. Визначення актуальних особистісних цінностей студентів можна організувати через процедуру опитування, що активізує їхні життєві перспективи, заставляє замислитись над тим, що є реальним, а що – лише уявним у особистих планах. Можна визначити такі питання:

- Як би я хотів використати своє життя і чого хотів би досягти?
- Якими є мої конкретні цілі в галузі кар'єри: на місяць, на рік, на десятиріччя?
 - Яким способом можна виділитись якнайкраще серед інших на сьогоднішній день, у цьому місяці, у цьому році?
 - Якими є мої кар'єрні цілі і коли я маю їх досягти?
 - Чи можна розділити мої цілі на етапи?
 - Якими є реальні строки для досягнення моїх цілей?
 - Які знання та вміння є важливими для здійснення кожної з моїх цілей?
 - Якими способами я маю набути цих знань та умінь (пройти додаткові навчальні курси, читати фахову періодику, пройти стажування у іншій організації тощо)?
 - Від чого слід відмовитись, щоб досягти успіху у кар'єрі?
 - Які можливості є у моїй майбутній професії, чи зможу я ними скористатись?
 - У яких ситуаціях я досягаю успіху, чому?
 - Що для мене є найбільш важливим стимулом?
 - Що я дізнався сьогодні такого, що зможе мені допомогти завтра у професійному плані?
 - Що я маю зробити сьогодні для того, щоб підвищити свою цінність як професіонала завтра?

Відповідаючи на подібні визначеним питання, студенти починають усвідомлювати відповідальність за професійний вибір, цілі професійної реалізації, актуалізують розуміння особистих ресурсів, які дозволятимуть досягати цих цілей, спрямовують на виявлення організованості як якості, що дозволить контролювати рух до мети.

Висновки. Отже, запропонована технологія формування професійної рефлексії майбутніх учителів здатна актуалізувати вплив на якісну зміну ціннісного, потребово-мотиваційного, когнітивно-діяльнісного, аналітико-корекційного, емоційно-регулятивного компонентів. Підкреслюємо важливість диференційованих форм впливу на розвиток рефлексивності майбутнього вчителя, що обумовлюється специфікою навчального плану підготовки: на молодших курсах більш активно формується особистісна рефлексивна позиція, а на старших – професійна рефлексивна позиція майбутнього вчителя.

Література

1. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: дисс. ... канд. психол. наук / А.А. Бизяева. – Санкт-Петербург, 1993. – 238 с.
2. Городиська О. М. Педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя до педагогічного самоаналізу / О. М. Городиська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2010. – № 3. – С. 43–48.
3. Марусинець М.М. Рефлексивна позиція у формуванні професійного становлення майбутнього вчителя / М.М. Марусинець // Гірська школа Українських Карпат. – 2013. – № 8–9. – С. 93–97.
4. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти: монографія / [Єльнікова Г.В., Зайченко О.І., Маслов В.І. та ін.]; за ред. Г.В.Єльнікової. – Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2010. – 460 с.
5. Шпиталевська Г. Характеристика ключових та предметних компетентностей та компетенцій особистості / Галина Шпиталевська // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 4 (Ч. 2). – С. 220–225.
6. M. Mulder, T. Weigel, K. Collins The concept of competence in the development of vocational education and training in selected EU member states: a critical analysis // *Jornal of Vocational Education @ Training*. – 2007. – Vol. 59, Issue 1. – P. 67–88.